

УДК 347.94

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.48>

ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПРОЖИВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ ПІДТВЕРДЖЕННЯ НАЛЕЖНОСТІ ДО ЇЇ ГРОМАДЯНСТВА

Остапенко Ю. І.,
д. ю. н., доцентка кафедри права та
європейської інтеграції
Державного біотехнологічного університету
ORCID: 0000-0001-5950-2927
E-mail: uliaoostapenko24@gmail.com

Остапенко Ю. І. Окреме провадження у справах про встановлення факту проживання на території України для підтвердження належності до її громадянства.

Визначено, що громадянство – це сполучна ланка, втілення єдності особи, громадянського суспільства й держава. Аргументовано, що останні (громадянське суспільство й держава) без цього важливого елемента втрачають сутнісну визначеність і взаємозв'язок. Розглянуто місце і роль встановлення факту проживання на території України у механізмі реалізації одного з основоположних і фундаментальних прав людини, за допомогою якого громадянин стає повноцінним членом суспільства, – права особи на громадянство.

Констатовано, що питання встановлення статусу легального перебування заявника на території України є компетенцією Державної міграційної служби України та її територіальних органів і не впливає на судовий процес встановлення факту проживання.

Наголошено, що справи про належність до громадянства України або ж його набуття за територіальним походженням станом на певні дати розглядаються в порядку *окремого провадження* передусім тому, що потрібно встановити юридичний факт постійного проживання на території України. Проте судовий процес із встановлення факту постійного проживання на території України не потребує від заявника доведення відсутності іноземного громадянства або ж легальності перебування особи на території України. Належність до громадянства України функціонує як юридична презумпція.

Обґрунтовано, що саме відсутність згадки про домові книги і картки (йдеться про поквартирні карточки й карточки прописки) вносить непорозуміння, через що виникає суперечлива і неоднозначна ситуація. Констатовано, що вихід із ситуації, що склалася, один – привести норми Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень і Закону України «Про громадянство України» у відповідність до реалій сьогодення, згадавши (чи додавши як примітку) поквартирні карточки й карточки прописки, що використовувалися на практиці, і вказавши, що вони можуть (чи не можуть) слугувати додатковим аргументом для суду під час винесення рішення про встановлення факту постійного проживання на території України.

Ключові слова: суд, позовне провадження, окреме провадження, встановлення факту проживання на території України, громадянство України, докази, доказування, факти.

Ostapenko Yu.I. Separate proceedings in cases on establishing the fact of residence in the territory of Ukraine to confirm its citizenship.

It is determined that citizenship is a connecting link, the embodiment of the unity of the individual, civil society and the state. It is argued that the latter (civil society and the state) without this important element lose their essential certainty and interconnection. The place and role of establishing the fact of residence in the territory of Ukraine in the mechanism of implementing one of the fundamental and fundamental human rights, through which a citizen becomes a full member of society, is considered. It is stated that the issue of establishing the status of the applicant's legal stay on the territory of Ukraine is the competence of the State

Migration Service of Ukraine and its territorial bodies, and does not affect the judicial process of establishing the fact of residence.

It was stated that the issue of establishing the status of the applicant's legal stay in the territory of Ukraine is the competence of the State Migration Service of Ukraine and its territorial bodies and does not affect the judicial process of establishing the fact of residence.

It is substantiated that the absence of mention of house books and cards (this concerns apartment cards and residence cards) introduces misunderstanding, which creates a contradictory and ambiguous situation. It is stated that there is only one way out of the current situation – to bring the norms of the Procedure for Proceedings on Applications and Submissions on Issues of Citizenship of Ukraine and the Execution of Decisions and the Law of Ukraine «On Citizenship of Ukraine» in line with today's realities, mentioning (or adding as a note) apartment cards and residence cards that were used in practice, and indicating that they can (or cannot) serve as an additional argument for the court when making a decision on establishing the fact of permanent residence in the territory of Ukraine.

Key words: court, claim proceedings, separate proceedings, establishing the fact of residence in the territory of Ukraine, citizenship of Ukraine, evidence, substantiation, facts.

Постановка проблеми. Передусім варто сказати, що право особи на громадянство визнається фундаментальним, завдяки йому особі гарантується належність до певної держави, надається повний обсяг прав і свобод, передбачених законодавством певної держави. Варто погодитися з Г. Я. Савчин і В. С. Боровіковою в тому, що: «Громадянство є тією сполучною ланкою, яка забезпечує конкретне втілення цієї єдності на рівні особи, без якої і поза якою громадянське суспільство, держава втрачають сутнісну визначеність і взаємозв'язок. Саме тому громадянство розглядається як одне з основоположних прав людини, за допомогою якого громадянин стає повноцінним членом суспільства. Звідси єдине для світової політичної практики прагнення до скорочення безгромадянства, упорядкування та універсалізації інституту громадянства на рівні загальноєвропейських принципів і норм міжнародного права» [1, с. 22].

Наведене зайвий раз пояснює, чому саме законодавчими приписами будь-якої демократичної країни регулюється питання громадянства. Не є винятком і наша країна. Так, згідно зі ст. 92 Конституції України: «Виключно законами України визначаються: 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства» [2].

Виходячи з цього, нормами спеціального акта – Закону України «Про громадянство» – регламентуються правовий зміст громадянства України, підстави і порядок його набуття й припинення, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань громадянства України, порядок оскарження рішень з питань громадянства, дій чи бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб [2].

Додамо, що документом, що підтверджує громадянство України, посвідчує особу, відповідно до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» є паспорт громадянина України, який видається з 14 років, а його отримання є обов'язком особи, яка досягла 14 років. Більш того, у постанові Касаційного адміністративного суду 420/5353/20 зафіксовано, що «відсутність паспорта громадянина України з 14 років перешкоджає такій особі у реалізації гарантованих їй Конституцією України прав і свобод» [3].

Як впливає з наведеного, питання громадянства є предметом розгляду судів, бо одночасно з правом на громадянство особа має право на судовий захист, яке, на наше переконання, слід розглядати комплексно. Пояснимо власну точку зору. З одного боку, необхідною умовою для справедливого вирішення спору в суді є правильне тлумачення положень законодавства про громадянство України, а з іншого – процесуальні засоби захисту права на громадянство лежать у площині як цивільного процесу (а саме – окремого провадження), так і адміністративного судочинства. Тому при розгляді обраної теми варто також орієнтуватися і в особливостях чинного процесуального законодавства.

Продовжуючи висвітлення питання, зауважимо, що згідно зі ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення

умов здійснення нею особистих немайнових і майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав розглядаються в порядку окремого провадження як виду непозовного цивільного судочинства [4]. Як слушно, на наш погляд, зауважує В. Ю. Мамницький, «спір про факт в окремому провадженні можливий, а наявність чи відсутність факту має бути встановлена судом, якщо спір про факт не перейшов у спір про право. «Спір про право» і «спір про факт» подібні, але не тотожні явища. У ЦПК України передбачається, зокрема, лише заборона ви-рішення справ окремого провадження в разі виникнення спору про право, а не про факт. Отже, вважаємо, що суд у разі виникнення спору про факт може вирішувати таку справу у порядку окремого провадження» [5, с. 63]. На переконання вказаного вченого, факти в порядку окремого провадження «встановлюються за наявності таких умов: факт, про встановлення якого просить заявник, породжує правові наслідки, заявник не має іншої можливості отримати чи відновити належні документи для підтвердження цього факту, встановлення факту не пов'язано зі спором про право, підвідомчого суду» [6].

Усе сказане дозволяє стверджувати, що юридичну природу окремого провадження слід розглядати «у межах загальної проблеми» реалізації права на судовий захист «і предметної характеристики правосуддя та його функцій». Це свідчить про те, що розгляд справ окремого провадження судом пов'язаний зі здійсненням, так би мовити, «судового управління» у разі, коли законодавець наділяє суд непритаманною йому функцією встановлення тих чи інших обставин без розв'язання спору про право. При цьому законодавець виходить із доцільності такого рішення, покладаючи встановлення юридичних фактів на суддю, який має особливий правовий статус суб'єкта судової влади, й поширюючи на процедуру розгляду цих справ форму цивільного судочинства». Повністю підтримуємо В. Ю. Мамницького стосовно того, що «окреме провадження є унікальним явищем у правовій регламентації встановлення юридичних фактів і, по суті, сурогатом судового провадження». Як логічно й виправдано зазначає І. В. Удальцова, «встановлення фактів, які мають юридичне значення, як юридична діяльність за своєю спрямованістю є управлінською, а не правосудною, тому діяльність суду в окремому провадженні більшою мірою тяжіє до діяльності адміністративних органів. Правосудна діяльність покликана не лише встановлювати ті чи інші факти, а й на основі встановлених фактів вирішувати питання права та його захисту» [7, с. 3–16].

З огляду на те, що у справах про належність до громадянства України або ж його набуття за територіальним походженням станом на певні дати передусім вимагається встановити юридичний факт постійного проживання на території України, вони розглядаються в порядку *окремого провадження*. Як, з якими особливостями – спробуємо розібратися.

Мета статті. З урахуванням викладеного, метою статті є вивчення особливостей процесу доказування у справах окремого провадження щодо встановлення факту проживання на території України для підтвердження належності до її громадянства.

Наразі Верховний Суд знаходиться на етапі формування всеосяжного тлумачення норм щодо цього виду окремого провадження, але ним вже були розписані позиції, які стануть при нагоді всім учасникам відповідного процесу.

Завдяки тому, що Державна міграційна служба України (далі – ДМС України) через свої територіальні органи активно подає апеляційні та касаційні скарги на рішення щодо встановлення факту проживання (як і на інші рішення, де суд не погодився з позицією ДМС України), Верховний Суд продовжує розглядати різні аспекти цього виду окремого провадження та формувати практику.

Стан опрацювання проблематики. Передусім зауважимо, що інститут окремого провадження був предметом пильної уваги і вивчення багатьох науковців, зокрема, і процесуалістів, як-от С. С. Бичкова, Н. В. Волкова, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, С. О. Кравцов, Г. О. Світлична, В. І. Тertiшніков, Т. А. Цувіна, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта, А. С. Штефан, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та ін. Проте поза увагою згаданих вчених залишилися питання специфіки цього процесуального інституту при вирішенні справ щодо встановлення факту проживання на території України для підтвердження належності до її громадянства. Зокрема, вченими недостатньо розглянуто сам процес доказування у відповідних справах окремого провадження.

Виклад основного матеріалу. Насамперед ще раз нагадаємо, що громадянами України (відповідно до приписів ст. 3 спеціального Закону України «Про громадянство України» (у ред. від 25.08.2019), далі – Закон) є: 1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України; 2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політич-

них, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» (13 листопада 1991 року) проживали в Україні і не були громадянами інших держав; ...» [8].

Як впливає з наведеного, належність до громадянства України встановлюється через факт проживання на території України. Таким чином, особи, згадані у частині першій статті 3, є громадянами України з 24 серпня 1991 року, а у частині другій – з 13 листопада 1991 року, тобто ці особи, звертаючись до ДМС України для підтвердження належності до громадянства України, не мусять надавати будь-яких документів, що підтверджують законність перебування на території України.

При підтвердженні належності до громадянства України різниця між двома закріпленими в Законі підставами полягає не тільки в даті, з якої особи вважаються громадянами України, а й у самій підставі.

Звернемося до пункту першого частини 1 ст. 3, в якому йдеться про осіб, які постійно проживали на території України. Передусім зауважимо, що наведене варто розуміти наступним чином: особа проживала певний строк до 24 серпня 1991 року і пізніше, що, у свою чергу, дозволяє вести мову про постійність. У даному випадку має місце прив'язка до території (як влучно це охарактеризували В. Любашенко і Д. Купець, «за територіальним походженням» [9]), тобто підставою для оформлення належності до громадянства України, як і в радянський час, є так звана «прописка» – реєстрація місця проживання в паспорті. Завдяки цьому для даної групи осіб питання належності до громадянства вирішується в позасудовому порядку через звернення особи до підрозділів Державної міграційної служби України (далі – ДМС). Не можна оминати увагою того, що і в даному випадку не все так просто. Трапляється й таке: особа не має паспорта (викрали, загубила) чи з якихось причин не стоїть прописка. Як наголошують уже згадувані нами В. Любашенко і Д. Купець: «Звернення до суду для підтвердження факту постійного проживання необхідно у випадку, коли паспорт громадянина СРСР особою утрачений, що унеможливило позитивне вирішення справи власними силами ДМС. ... тому у випадку відсутності зареєстрованого місця проживання особи на 24 серпня 1991 року в судовому порядку може бути підтверджений факт постійного проживання на території України станом на 24 серпня 1991 року за умови наявності підтвердження певного періоду фактичного проживання особи на території України, який включає День проголошення незалежності України» [9].

Отже, задля встановлення факту постійного проживання на території України станом на 24 серпня 1991 року особі варто звертатися до суду у випадках, якщо відсутній:

- оригінал паспорта громадянина колишнього СРСР зі штампом про зареєстроване місце проживання (тобто прописка);
- в паспорті громадянина колишнього СРСР штамп про зареєстроване місце проживання.

Зауважимо, що сказане стосується лише осіб, яким станом на 24 серпня 1991 р. виповнилося 16 років, тобто настав вік отримання паспорта громадянина колишнього СРСР. Якщо ж на момент проголошення незалежності України особі було менше 16 років, то її постійне місце проживання визначається за зареєстрованим місцем проживанням батьків або одного з них.

Із наведеного впливає, що звернення неповнолітньої (повторимося, мова йде про час набуття незалежності – 24 серпня 1991 року) особи з вимогою про встановлення факту її постійного проживання на території України необхідне у випадку відсутності реєстрації місця проживання батьків. Щоправда, на практиці все залежить від дій територіальних підрозділів ДМС. Окремо підкреслимо, що пункт перший частини 1 ст. 3 застосовується до всіх громадян колишнього СРСР незалежно від потенційного факту отримання громадянства іноземної держави через формулювання цього пункту.

Звернемося до пункту другого частини 1 ст. 3 Закону, в якій йдеться про факт проживання на території України станом на 13 листопада 1991 року, яке формально могло бути постійним чи тимчасовим.

Вказана підстава застосовується для оформлення належності до громадянства України громадян колишнього СРСР, які не мають зареєстрованого місця проживання на території України станом на 24 серпня 1991 року, але у них є відповідний штамп у паспорті громадянина колишнього СРСР з датою прописки в період, що охоплює 13 листопада 1991 року. За такої ситуації саме відсутність у таких осіб оригіналу паспорта громадянина колишнього СРСР виступає приводом звернутися до суду задля встановлення факту проживання на території України станом на 13 листопада 1991 року.

Крім того, особи, які мали зареєстроване місце проживання поза територією України, але фактично проживали на території України станом на 13 листопада 1991 року (військова служба, відбування покарання,

відрадження по роботі тощо), для підтвердження належності до громадян України також у змозі звертатися до суду, посилаючись на зміст даного пункту.

Для повноти висвітлення питання варто згадати те, що 27 березня 2001 року Указом Президента України № 215 затверджено Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень (далі – Порядок) [10]. Пояснюється це тим, що прийнятим актом значно звужується вказана у другому пункті частини 1 ст. 3 Закону підстава. Йдеться про те, що громадяни, які перебували на проживання на менший за півтора місяця строк, реєструвалися у домовій книзі, а от саме в паспорті даний факт не відображався. Ознайомившись зі змістом Порядку, можемо констатувати, що в ньому, попри використання на практиці домових книг, про них жодної згадки. Саме на цій підставі ДМС відмовляє у видачі підтвердження належності до громадянства України. Як зафіксовано у приписах Порядку: «У разі прийняття рішення про відмову в задоволенні клопотання про встановлення або оформлення належності особи до громадянства України заявникові у письмовій формі повідомляються причини відмови». Якщо ж заявник не погоджується, то треба звертатися із заявою до адміністративного суду. Наведемо приклад із практики.

За матеріалами справи № 560/1714/25 від 22 травня 2025 року [11] ОСОБА_1 звернулася до Хмельницького окружного адміністративного суду із позовом до Управління державної міграційної служби України в Хмельницькій області в особі Нетішинського сектору, в якому просить:

– визнати протиправною бездіяльність Нетішинського сектору Управління державної міграційної служби України в Хмельницькій області щодо відмови ОСОБА_1 оформлення набуття громадянства України з видачею довідки про реєстрацію особи громадянином України та відмови у видачі паспорта громадянина України;

– зобов'язати Нетішинський сектор Управління державної міграційної служби України в Хмельницькій області оформити ОСОБА_1 набуття громадянства України відповідно до ч.1 ст. 8 Закону України «Про громадянство України» за територіальним походженням з видачею довідки про реєстрацію особи громадянином України та видати паспорт громадянина України. Обґрунтовуючи заявлені позовні вимоги, позивачка вказує, що звернулася до відповідача із заявою про оформлення документів для набуття громадянства України за територіальним походженням (проживанням брата до 24 серпня 1991 року на території України) та оформлення документів для видачі паспорта громадянина України.

У свою чергу, відповідач у листі від 24 січня 2021 року №К-4/6/86802-25/6812.31/13-25 повідомив: через те, що форми карток прописки, а також загальні погосподарські книги сільських/селищних рад не є документами, які в установленому порядку передаються на зберігання до Державного архіву, вони не можуть слугувати документальним підтвердженням факту постійного проживання особи на території України до 24 серпня 1991 року, натомість можуть слугувати додатковим аргументом для суду під час винесення рішення про встановлення факту постійного проживання на території України до вказаної особи.

Спираючись на це, позивачці повернуто матеріали без розгляду. Позивачка вважає таку бездіяльність відповідача неправомірною.

Натомість відповідач у поданому відзиві заперечує проти задоволення позовних вимог, а свої дії вважає правомірними, вказуючи, що відомості стосовно проживання на території України, які ґрунтуються виключно на поквартирній карточці й карточці прописки, не можуть слугувати об'єктивними відомостями стосовно проживання таких осіб в Україні станом на 24 серпня 1991 року. Виходячи з цього відповідач просив у задоволенні позову відмовити.

Хмельницький окружний адміністративний суд в особі головуючої – судді Гнап Д. Д., розглянувши адміністративну справу за позовом ОСОБА_1 до Управління державної міграційної служби України в Хмельницькій області в особі Нетішинського сектору про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити дії, своєю ухвалою від 05 лютого 2025 року відкрив провадження в адміністративній справі, розгляд справи призначив за правилами спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи.

Рішення суду було таким: «У задоволенні позову ОСОБА_1 до Управління державної міграційної служби України в Хмельницькій області в особі Нетішинського сектору про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити дії відмовити».

Вбачається, що саме відсутність згадки про домові книги і картки (йдеться про поквартирні карточки й карточки прописки) вносить непорозуміння, через що виникає суперечлива і неоднозначна ситуація. Вихід один – привести норми Порядку і Закону України «Про громадянство України» у відповідність до реалій сьогодення, згадавши (чи додавши як примітку) поквартирні карточки й карточки

прописки, що використовувалися на практиці, і вказавши, що вони можуть (чи не можуть) слугувати додатковим аргументом для суду під час винесення рішення про встановлення факту постійного проживання на території України.

Вбачається за доцільне додати наступне: особа, реалізуючи право на звернення до суду, яке належить кожній особі, отримує змогу захищати свої порушені, невизнані чи оспорювані права, свободи й законні інтереси.

Продовжуючи розгляд питання, слід вказати, що серед переліку справ окремого провадження, наведеного у ст. 315 ЦПК України, справи щодо встановлення факту проживання на території України не згадуються, але міститься наступне положення: «у судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення».

Зауважимо, що в листі Верховного Суду від 1 січня 2012 року про судову практику розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, роз'яснено: у порядку ч. 2 ст. 256 ЦПК України (після внесення змін Законом України № 2147-VIII від 03.10.2017) суди встановлюють факти, що породжують право особи на набуття громадянства України, зокрема, постійного проживання на території України. Відповідно до положень вказаної статті й залежно від підстав предметом розгляду в суді можуть бути, зокрема, заяви про встановлення таких фактів: постійного проживання на території України станом на 24 серпня 1991 року.

Наведене неодноразово було підтверджено в постановках Верховного Суду. Так, у постанові від 12 лютого 2020 року у справі № 198/552/18 [9] суд чітко вказав, що «для встановлення факту належності до громадянства України відповідно до положень статті 293 ЦПК України та залежно від підстав цього встановлення предметом розгляду в суді можуть бути заяви про встановлення таких фактів: постійного проживання на території України станом на 24 серпня 1991 року; постійного проживання на території України станом на 13 листопада 1991 року; постійного надання послуг безхатнім людям (центри обліку бездомних громадян). У останньому випадку, тобто якщо особи реєструвалися як такі, що не мають зареєстрованого місця проживання в Україні, комунальні установи повинні надавати довідки. Однак (і знову мусимо звернути увагу на неузгодження реалій і положень нормативних актів) такими комунальними установами послуги надаються тільки громадянам України, тому при зверненні до установи особа має надати докази того, що вона належить до громадянства України. Виникає питання, як і яким чином особа, якій комунальна установа відмовила, має підтвердити своє фактичне місце проживання.

Одним із способів є підтвердження через органи місцевого самоврядування. За сталою практикою, депутат місцевої ради (після відвідин місця проживання особи й опитування сусідів стосовно фактичних обставин) складає акт щодо проживання особи. На основі цього акта місцева рада видає довідку, яка підтверджує фактичне місце проживання особи і яка навіть може містити фотозображення особи. Проте описаний порядок має звичаєву природу і не затверджений законодавчо (хоча, справедливості ради, доречно згадати ту, що місцеві органи влади можуть приймати нормативно-правові акти, зокрема, порядки підтвердження місця проживання осіб). Більше того, враховуючи, що місцева рада у змозі відмовити особі у видачі довідки на законних підставах, підтвердженням фактичного місця проживання особи можуть бути також інші докази, наприклад, свідчення сусідів (у письмовій формі) про дійсність факту проживання особи. Однак під час судового процесу суд, якщо має сумніви щодо достовірності наданих свідчень, може опитати свідків.

Наведемо приклад, який, на наш погляд, є показовим. Так, у постанові Одеського апеляційного суду від 6 травня 2020 року по справі № 511/36/20 [12], яка стосувалася юридичного факту встановлення батьківства і розглядалася в окремому провадженні у Роздільнянському суді Одеської області, суддя О. В. Іванова у своїй ухвалі від «27» січня 2020 р. по справі № 511/36/38, номер провадження: 2-о/511/20/20, зазначила, що судом встановлено наступне: «08.01.2020 року ОСОБА_1, звернувшись до Роздільнянського районного суду Одеської області із заявою про встановлення батьківства, мотивуючи свої вимоги тим, що, перебуваючи у фактично шлюбних відносинах із Покинь ОСОБА_2, у них народилося троє дітей: ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1; ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2; ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_3. Народження усіх трьох дітей було зареєстроване за ч.1 ст.135 Сімейного кодексу України. Шлюб між нею та ОСОБА_6 зареєструвати було неможливо, оскільки у заявника був наявний лише паспорт радянського зразка 1974 року, який був їй виданий відділом внутрішніх справ Фрунзенського району м. Душанбе 18.12.1990 року.

Покинь – ОСОБА_7 постійно проживав разом з нею та їх дітьми в АДРЕСА_1, як батько дітей відвідував школу, відпочивав з дітьми, безпосередньо приймав участь у їх вихованні. ІНФОРМАЦІЯ_4 ОСОБА_6 помер. На теперішній час діти проживають разом з нею та знаходяться на її утриманні. У 2019 році старша донька ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_5 не змогла отримати паспорт та в подальшому не зможе пройти Зовнішнє незалежне оцінювання через відсутність належності до громадянства України хоча б одного з її батьків. Все вищезазначене стало підставою для її звернення до суду з вимогою встановлення факту того, що ОСОБА_6 є батьком дітей: ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1; ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2; ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_3, і просила внести відповідні зміни до актових записів про народження вказаних дітей. На думку заявника вказаний факт також необхідно встановити, для того, щоб її донька ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1 змогла отримати паспорт». Однак суд визнав заяву неподаною через відсутність підтвердження зареєстрованого місця проживання заявника, вказавши у своїй постанові: «Відповідно до положень ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місце проживання – житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини. Окрім того, відповідно до ч. 2 вищезазначеного Закону України реєстрація місця проживання чи місця перебування особи або її відсутність не можуть бути умовою реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, або підставою для їх обмеження. Таким чином, матеріалами справи встановлено, що ОСОБА_1 звернулася до Роздільнянського районного суду Одеської області із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, а саме про встановлення батьківства стосовно своїх трьох дітей за фактичним місцем проживання її з дітьми у селі Нові Чобручі, Роздільнянський район, Одеська область. Виходячи з вищевикладеного, колегія суддів вважає, що судом першої інстанції було порушено право заявника на вільний доступ до правосуддя і постановлено оскаржувану ухвалу з порушенням норм процесуального права, а тому ухвала суду підлягає скасуванню на підставі п. 4 ч. 1 ст. 379 ЦПК України з направленням матеріалів справи до суду першої інстанції для продовження розгляду».

Продовжуючи розгляд окресленої проблеми, зауважимо, що у справах щодо встановлення факту постійного проживання часто виникає питання про необхідність звернення заявника до територіального органу ДМС України перед зверненням до суду, адже повноваження ДМС України (відповідних підрозділів поліції/міліції) раніше поширювалися на сферу реєстрації місця проживання. Таку позицію обстоює передусім сама ДМС України, що часто знаходить місце у відзивах на заяви цієї категорії справ.

Відповідно до п. 8 Порядку (у редакції Указу Президента України від 27 червня 2006 року № 588/2006), «... для встановлення належності до громадянства України відповідно до пункту 1 частини 1 статті 3 Закону України «Про громадянство України» особа, яка за станом на 24 серпня 1991 року постійно проживала на території України і перебувала у громадянстві колишнього СРСР, але не має у паспорті громадянина колишнього СРСР відмітки про прописку, що підтверджує факт її постійного проживання на території України на зазначену дату, подає:

- а) заяву про встановлення належності до громадянства України;
- б) копію паспорта громадянина колишнього СРСР. У разі відсутності паспорта громадянина колишнього СРСР подається довідка територіального органу Державної міграційної служби України про встановлення особи та про те, що за станом на 24 серпня 1991 року особа перебувала в громадянстві колишнього СРСР (за наявності документів, що підтверджують зазначений факт);
- в) судові рішення про встановлення юридичного факту постійного проживання особи на території України за станом на 24 серпня 1991 року» [10].

Схожу норму Порядок містить щодо звернення відповідно до проживання станом на 13 листопада 1991 року. Зазначений пункт Порядку не встановлює як обов'язкову підставу для подальшого звернення до суду звернення до територіальних підрозділів Державної міграційної служби України для встановлення факту постійного проживання на території України станом на 24 серпня 1991 року. Цю позицію підтримав також Верховний Суд у постанові від 6 травня 2020 року по справі 365/762/1715: «Пунктом 3 рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року № 15-рп/20002 встановлено, що обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду і здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим за-

собом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. Виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту. Право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Це може бути передбачено цивільно-правовим договором, коли суб'єкти правовідносин добровільно обирають засіб захисту їхніх прав. Досудове врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин і за відсутності у договорі застереження щодо такого врегулювання спору. Таким чином, обрання певного засобу правового захисту, у тому числі і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист» [9]. Отже, немає необхідності звернення особи до територіального підрозділу ДМС України для підтвердження факту неможливості встановлення юридичного факту проживання у позасудовому порядку.

Окремим питанням, що потребує уточнення, є мета встановлення факту постійного проживання. Насамперед, якщо особа вже має українське громадянство, що підтверджується документацією, яка наявна у відповідній справі у територіального органу ДМС України, або іншим чином, вона має звертатися до суду в порядку адміністративного судочинства. Якщо територіальний орган ДМС України не володіє підтверджуючою підставою встановлення належності до громадянства України документацією, то він не має повноважень анулювати громадянство України особі лише на цій підставі. Яскраво цей принцип був висвітлений у постановках ВС щодо анулювання паспортів громадян України, виданих у АР Крим.

Варто підкреслити, що відповідно до чинного законодавства паспорт громадянина України, отриманий в результаті встановлення належності до громадянства України (ст. 3 Закону), не може бути анульований, адже така дія суперечила б принципу неможливості позбавлення громадянства України. Отже, звернення особи з паспортом громадянина України до суду для встановлення факту проживання з метою встановлення своєї належності до громадянства України є неприйнятним. Ця позиція була висловлена Верховним Судом у постанові від 7 серпня 2019 року у справі № 366/1906/18 [14] (хоча справа не стосувалася саме особи, яка прагнула підтвердити належність до громадянства України на підставі ст. 3 Закону, вона все ж у цілому окреслює дане питання): Оскільки факт, за встановленням якого звернувся заявник, не призведе до виникнення для нього юридичних наслідків у виді підтвердження належності до громадянства України, так як це уже визнано компетентними органами державної влади, про що свідчить рішення Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим від 10 червня 2008 року про реєстрацію ОСОБА_2 громадянином України, суд апеляційної інстанції правильно відмовив у задоволенні заяви. Доводи заявника про те, що органи міграційної служби не визнають факту його постійного проживання на території України станом на 1990 рік, касаційний суд відхилив, оскільки апеляційний суд встановив, що заявник з 10 червня 2008 року зареєстрований громадянином України і йому видано паспорт громадянина України.

Наведена позиція висловлювалася неодноразово Верховним Судом. Наприклад, у постанові від 8 квітня 2020 року у справі 757/44694/17-ц Суд прямо вказує, що: «...процедура встановлення належності до громадянства України не повинна застосовуватися до заявника, так як він отримував паспорт громадянина України, про що він вказує у заяві» [15].

Проте, якщо мета звернення громадянина України полягає в оформленні документів іншої особи (зокрема, за ст. 8 Закону), то він у змозі звертатися до суду із заявою про встановлення факту свого постійного проживання. Відповідно до позиції Верховного Суду, висловленої у постанові від 21 серпня 2019 року у справі № 654/50/1919: «Посилання в касаційній скарзі на те, що ОСОБА_1 не може виступати заявником у цій справі, оскільки вона вже є громадянкою України та не може звертатися до суду із заявою про встановлення факту свого постійного проживання на території України до 24 серпня 1991 року, не заслуговують на увагу, і обґрунтовано спростовані судом апеляційної інстанції з посиланням на те, що за наявності документів, що підтверджують факт проживання рідної сестри заявника ОСОБА_2 – ОСОБА_1 на території України до 24 серпня 1991 року Дніпровським районним відділом у місті Херсоні Управління Державної міграційної служби України в Херсонській області, не наведено правових підстав необхідності рішення суду про встановлення факту проживання до 24

серпня 1991 року. Проте своїми діями (листом від 19 грудня 2018 року) посадові особи вказаного відділу зумовили звернення заявника до суду із заявою про встановлення такого факту» [9].

Спираючись на наведене, вбачається за доцільне зупинитися на тому, що судовий процес з встановлення факту постійного проживання на території України не потребує від заявника доведення відсутності іноземного громадянства або ж легальності перебування особи на території України. Належність до громадянства України функціонує як юридична презумпція: особа, щодо якої судом встановлено факт постійного проживання на території України станом на 24 серпня та/або 13 листопада 1991 року, є громадянином України ретроспективно. А отже, визначення статусу особи як іноземця або особи без громадянства не впливає на факт постійного проживання і не є обов'язковою передумовою для встановлення належності до громадянства України. Зокрема, Верховний Суд у постанові від 23 жовтня 2019 року по справі № 753/15748/16-ц, розглядаючи законність винесення рішень про встановлення факту постійного проживання з метою подальшого набуття громадянства України особою, вказав, що «... відповідно до статті 8 Закону України «Про громадянство України» подання чи не подання заяви про припинення громадянства перевіряється компетентним органом при набутті громадянства України, а не під час вирішення питання про встановлення факту проживання особи на території України» [9].

Більш того, із приписів п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про громадянство України» випливає, що перевірка можливого набуття громадянства іноземної держави не передбачається взагалі. З огляду на те, що згідно з приписами п. 4 Положення про Державну міграційну службу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360, саме ДМС України та її територіальні органи, ДМС, виходячи зі своїх завдань: «...31) здійснює відповідно до закону заходи щодо запобігання та протидії нелегальній (незаконній) міграції, іншим порушенням міграційного законодавства; ...33) здійснює відповідно до закону державний контроль за дотриманням законодавства у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів у передбачених законодавством випадках, притягає порушників до адміністративної відповідальності...» [13]. Як бачимо, ДМС України та її територіальні органи мають достатню компетенцію. З огляду на це можна констатувати, що просте твердження заінтересованої особи про необхідність встановлення статусу легального перебування заявника на території України не зобов'язує ані заявника, ані суд розглядати питання такого статусу.

Отже, питання встановлення статусу легального перебування заявника на території України є компетенцією ДМС України та її територіальних органів, і не впливає на судовий процес встановлення факту проживання. Зауважимо, що твердження про необхідність доведення легального перебування заявника на території України висловлюються для того, щоб потенційно нівелювати право заявника на звернення до суду. Із цього приводу Верховний Суд у постанові від 19 листопада 2019 року у справі № 153/1340/17-ц щодо конкретних обставин справи вказав: «Доводи касаційної скарги про те, що заявниця під час подачі заяви до Ямпільського районного суду Вінницької області 11 жовтня 2017 року перебувала на території України не законно, а саме з порушенням терміну перебування більше 90 днів протягом 180 днів, а отже, перебуваючи на території України на незаконних підставах, остання не може користуватися процесуальними правами та обов'язками нарівні з фізичними і юридичними особами України, які передбачені ЦПК України, не заслуговують на увагу, оскільки такі заперечення представника заінтересованої особи жодним доказом не підтверджені, а висновки суду не можуть ґрунтуватись на припущеннях» [9].

Виходячи з цього питання легальності перебування особи на території України не має розглядатися в порядку окремого провадження допоки територіальний орган ДМС України не доведе факту шляхом виконання своїх повноважень. Додамо, що заявник, який прагне встановлення факту постійного проживання станом на 24 серпня 1991 року, визнається громадянином України, який завжди перебував і перебуває на території України законно. Як видно, чинне вітчизняне законодавство просто не містить норми про можливість нелегального перебування заявника, який подав до суду заяву про підтвердження факту постійного проживання на території України з метою встановлення належності до її громадянства.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що саме відсутність згадки про домові книги і картки (йдеться про квартирні карточки й карточки прописки) вносить непорозуміння, через що виникає суперечлива і неоднозначна ситуація. Вихід один – привести норми Порядку і Закону України «Про громадянство України» у відповідність до реалій сьогодення, згадавши (чи додавши як примітку) квартирні карточки й карточки прописки, що використовувалися на практиці, і вказавши,

що вони можуть (чи не можуть) слугувати додатковим аргументом для суду під час винесення рішення про встановлення факту постійного проживання на території України.

Окреме провадження у справах щодо встановлення юридичного факту постійного проживання на території України станом на 24 серпня та/або 13 листопада 1991 року має свої характерні процесуальні ознаки, які проявляються в наступному:

- метою звернення заявника має бути оформлення належності до громадянства України;
- підставою для звернення особи до суду із відповідною заявою є відсутність паспорта громадянина колишнього СРСР або відсутність у ньому штампу про прописку на визначену дату;
- необхідною умовою для звернення до суду НЕ є попереднє звернення до територіального підрозділу ДМС України;
- не є підставою для відмови у відкритті провадження об'єктивна неможливість заявника підтвердити реєстрацію свого місця проживання;
- НЕ можуть нівелювати права заявника на звернення до суду із заявою щодо встановлення факту постійного проживання наявність у нього іноземного громадянства або ж сумніви щодо легальності його перебування на території України;
- відсутність у даній категорії справ спору про право між заявником і територіальним органом ДМС України;
- до суду заявник мусить подати докази свого постійного проживання станом на 1991 рік, які він об'єктивно може зібрати; а суд, у свою чергу, має витребувати докази, якщо в нього виникли сумніви щодо достовірності поданих заявником доказів;
- у даній категорії справ застосовується відомий під назвою «баланс ймовірностей» стандарт доказування, який дає змогу довести факт постійного проживання заявника непрямыми доказами зі ступенем імовірності існування факту більше 50%;
- доказова база складається з багатьох документів і свідчень осіб, які можуть підтвердити факт постійного проживання заявника.

Примітно, що, попри певну специфіку розгляду даної категорії справ, національними судами України вже вироблена відповідна практика (приємно, що доволі детально). Однак слід наголосити, що їй досі залишаються певні нормативні аспекти, що потребують тлумачення з боку судів. Наприклад, питання можливості повторного звернення особи до суду із заявою про встановлення юридичного факту постійного проживання на території України станом на 24 серпня та/або 13 листопада 1991 року за наявності рішення суду, яким їй вже відмовлено в задоволенні таких самих вимог, у судовій практиці залишається невирішеним.

Додамо, що процесуальні норми щодо окремого провадження в цих категоріях справ, на наше переконання, слід трактувати без формалізму, тобто таким чином, щоб заявник мав змогу реалізувати закріплене у Конституції України своє право на громадянство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Савчин Г. Я., Боровікова В. С. Зміст права на громадянство: окремі аспекти. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3 (13). С. 20–27. URL: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2021_Vol.%204,%20No.%203_20-27.pdf
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Постанова Касаційного адміністративного суду 420/5353/20. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107984111&red=100003156164c7c062b5cb91b05ccf3b8d95fa&d=5>.
4. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
5. Мамницький В. Ю., Ножняк О. М., Седих В. Р. Процесуальні аспекти розгляду та вирішення справ окремого провадження. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 61–66. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/3_2018/part_2/12.pdf].
6. Фурса С. Я. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посібник. Київ, 1999. С. 309.
7. Удадьцова І. В. Проблема судового визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним: навч. посібник. Харків: Нац. Юрид. акад. України, 1999. С. 3-16.

8. Про громадянство України: Закону України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
9. Окреме провадження: Встановлення факту проживання на території України для підтвердження належності до громадянства України. Огляд судової практики / В. Любашенко, Д. Купець. Одеса, ГО «ДЕСЯТЕ КВІТНЯ», 2020. https://dk.od.ua/images/Reports/Vstanovlenna_faktu_prozivanna.pdf
10. Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215/2001#Text>
11. Справа № 560/1714/25 22 травня 2025 року м. Хмельницький. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/127550781/>
12. Постанова Одеського апеляційного суду від 06.05.2020 по справі № 511/36/20. URL: <https://court.opendatabot.ua/cause/511%2F36%2F20>
13. Положення про Державну міграційну службу, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text>
14. Постанова Верховного Суду від 7 серпня 2019 року у справі № 366/1906/18. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_07_08_2019_roku_u_spravi_366_1906_18/
15. Постанова Верховного Суду від 8 квітня 2020 року у справі 757/44694/17-ц. URL: <https://cr.vn.court.gov.ua/sud0228/pres-centr/news/1103859/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Остапенко Ю.І., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0